

ЧИТАЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА ЕТНИЧЕСКИТЕ МАЛЦИНСТВА В БЪЛГАРИЯ 1944 – 1956

Пенка Цонева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Изследването е историко-педагогическо, извороведско и има за цел да открие основни тенденции в развитието на читалищното образование на етническите малцинства в България през периода 1944 – 1956 г. То е първи опит за проучване на съдържанието и формите на читалищното образование на етническите малцинства за определен исторически период и е изцяло базирано върху исторически извори и действащи нормативни актове. Изведените позитивни практики и подходи са ценен опит за съвременната образователна политика относно приобщаването и десегрегацията на етническите малцинства в една от разновидностите на извънучилищно, неформално образование – читалищното, устойчиво вписано в българската образователна традиция със своята 160-годишна история.

Keywords: library education; trends; contents and forms of library education; ethnical minorities

Предговор

Засиленият интерес към образователната интеграция на етническите малцинства през последните 15 години в българското общество има своята причинна обусловеност, движеща се в границите от значимите успехи в областта на приобщаващото образование, един от принципите на което е „равнопоставеност и недопускане на дискриминация при провеждане на предучилищното и училищното образование“, до смущаващи данни от последното преброяване¹⁾, според което с най-висок относителен дял са неграмотните от етническите малцинства – 11,8 % при ромите, 4,7 % при самоопределилите се като турци и т.н. (17, чл. 3, ал. 2, т. 5; 26, с. 3; 19). Същевременно в Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020) се валидира неформалното обучение и самостоятелното учене за каузата *грамотност*²⁾ и се предлагат широки възможности откъм форми на обучение и образователни програми, сред които е и *Програмата за партньорство между библиотеки, читалища, музеи и детски градини за насърчаване на четенето*³⁾. Ето защо актуалността на проблема за неформалното

образование на етническите малцинства съобразно действащите нормативни актове и стратегически документи на образователната ни политика, от една страна, и осъщественото по проект⁴⁾ цялостно историко-педагогическо изследване на изворовата база на читалищното образование, от друга, мотивират настоящото проучване.

Целта на проучването е да открие основни тенденции в развитието на читалищното образование на етническите малцинства в България чрез решаването на следните задачи: извеждане на приемственост във формите на читалищно образование през изследвания период, обосноваване причинната обусловеност на новото съдържание на читалищното образование, открояване спецификата и степента на приложение на отделните читалищни форми за самообразованието и образованието на етническите малцинства в условията на т.нар. народна демокрация и налагане на тоталитаризма в България.

Реконструирането на читалищната образователна политика и практика спрямо малцинствата през изследвания период се основава изцяло върху изворова база, включваща сведения, факти и данни за събития, процеси и личности, съдържащи се в разнородни исторически извори – Централен държавен архив (ЦДА), Български исторически архив на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ БИА), Научен архив на Българската академия на науките (НА – БАН), личен архив на председатели на Читалищния съюз, читалищно законодателство и периодичен печат.

Изборът на методология е в пряка връзка с характера на изследването – историко-педагогически. На конкретно научно и технологично равнище тя включва методологически подходи, методи и техники, сред които са теоретичната реконструкция, документалният и архиварският метод, проблемно-историческият и хронологическият подход.

Отражение на промяната на 9 септември върху етническата политика и читалищното образование

На 9 септември 1944 г. в България се поставя началото на радикална социално-политическа и икономическа промяна, която се отразява пряко върху държавната етническа политика. Новата политическа система повишава ролята на държавата в живота на етническите общности, чиято етническа политика се движи в „широките граници от признаване на правата на националните малцинства в България до драстичния опит насилствено да бъде превърната в държава с „един етнос, една култура, бит, религия, обичаи (по думите на най-дълго управлявалия държавен ръководител Тодор Живков)“ (Kalinova & Baeva, 2010: 518 – 519). Решенията на пленума на Централния комитет на Българската комунистическа партия (ЦК на БКП) от 23.04.1951 г. относно подобряване работата на партията сред турското население и на

Политбюро на ЦК на БКП от 26.04.1951 г., както и последвалите постановления на Министерския съвет за подобряване работата сред турското население в Коларовградски, Хасковски и Русенски окръг и за преобразяването на Добруджа, са свързани с предоставяне на широки права на турското малцинство за самоопределение – държавата поема издръжката на турските училища, към които се отварят детски градини, излъчват се радиопредавания на турски език, издават се вестници и списания на турски език, създават се турски художествени състави към народните читалища и др. Партийната и държавна политика към турския етнос⁵⁾ се отразява пряко в дейността на Централния съвет на Съюза на народните читалища (ЦС на СНЧ). Съвсем естествено е най-многобройните етнически общности да са обект на специална партийна и държавна политика.

Същевременно голямата промяна и приетите закони след 1944 г. са сред основните фактори за еволюцията в структурата и управлението на читалищната организация, където е налице тенденция към постепенен преход от автономия и самоуправление към централизирано ръководство и силно отражение на идеологемите на БКП и Отечествения фронт (ОФ) в дейността ѝ. По-голямата териториална гъстота на народните читалища, увеличаването на членската им маса, развитието на материално-техническата база и на читалищното законодателство, от една страна, съхраняват и развиват в количествен план институцията, а от друга – еволюцията в организационните принципи, в целите и средствата на читалищна дейност все повече променя нейния самодееен и автономен характер и облика на генерираното от нея извънучилищно образование. Най-масовото извънучилищно образование – читалищното, не само съхранява, но и увеличава своите количествени параметри (брой читални, библиотеки, книжен фонд, форми на образование и др.) Количествените промени са съпътствани от качествени, силно изразени в съдържанието и формите на читалищно образование и в неговите потребители. Сред ползвателите на читалищните библиотеки, читални, лекционна просвета, курсове за ограмотяване и художествена самодейност са и етническите малцинства – положение, уредено в Конституцията на НРБ от 1947 г. (Metodiev & Stoyanov, 2003: 41 – 55) и в читалищното законодателство⁶⁾.

В какво се изразяват промените в съдържанието и формите на читалищно образование през изследвания 12-годишен период и как се съотнасят те към самообразованието и образованието на етническите малцинства в условията на т.нар. народна демокрация и налагане на тоталитаризма в България?

Народните читалища за ограмотяване на етническите малцинства

Новото съдържание и характер на читалищното образование се проявяват в традиционни и нови форми. Народните читалища, окачествени като

самобитна и национална гордост, са припознати от новата власт като „единствената масова организация“ с „непосредствена и единствена задача всестранната просвета на трудещите се в нашата страна и издигане на тяхната обща и политическа култура“ (Ganovski, 1949 – 1950: 4). Нещо повече, това предназначение е конкретизирано като действена и творческа просвета при формирането на новия гражданин и новата култура – „национална по форма, социалистическа по съдържание“ (Ganovski, 1949 – 1950: 4 – 5). Новият характер, място и обществена роля на читалището след 1948 г., като опора на отечественофронтовската власт за обща и политическа просвета, научни знания и художествена самодейност, неизбежно рефлектират върху съдържанието на читалищното образование. Обществената потребност от ново, извънучилищно, обществено образование, базирано върху ценностите на марксистко-ленинската идеология и социалистическата култура, се удовлетворява от читалищната организация посредством читалищните библиотеки и читални, читалищната лекционна просвета, художествената самодейност и не на последно място – от курсовете за ограмотяване на населението⁷⁾.

В организираните от Върховния читалищен съюз (ВЧС) **акции за ограмотяване** на населението народните обучители са „учителите, било като деятели в читалището или в училището“, част от които са жени, членове на женските дружества по места (детски, първоначални, прогимназиални и гимназиални учителки) (Kondarev, 1947 – 1948: 29). Процесът по ограмотяване на населението се развива възходящо, като първоначално (юни 1945 г.) на 8 читалища се пада по едно вечерно училище, а на 7 читалища – по един курс⁸⁾. В резултат на двумесечното приложение на 53-то Постановление на Министерския съвет през 1953 г. са открити „нови 1668 курсове за неграмотни и 548 курсове за малограмотни, а броят на новите неграмотни курсисти, привлечени в курсовете, нараства със 17 373 итезинамалограмотните—с6734.Издиренисаинови21526неграмотнии11083 малограмотни“ като целта е процесът да приключи в края на 1953 г. с допълнително ограмотяване на още 100 000 неграмотни и 30 000 малограмотни⁹⁾.

Разновидност на ограмотяването е и премахването на женската неграмотност на село. Ограмотяването на селските жени и девойки, включително **туркини и българомохамеданки**, които възлизат на значително число неграмотни, е предмет на съвместна образователна дейност на „Народния женски съюз, Министерството на народната просвета и другите просветни учреждения и организации“, сред които е Читалищният съюз (Dimitrov, 1948: 19). Същевременно „във всички селища с компактно турско население“ читалищата са най-активните участници „в акциите по **ограмотяване на турското население** – издирване на неграмотните, осигуряване помещения за курсовете и пр.“¹⁰⁾.

Самообразованието на етническите малцинства в читалищните библиотеки

Новият момент в библиотечното дело е свързан с прочистване на старите книги и ускорено обогатяване на читалищните библиотеки с нови издания. Динамиката на процеса е впечатляваща.

На 9 септември 1944 г. читалищните библиотеки разполагат с 2 000 000 тома, от които след извършване на „почистване на библиотеките от фашистка, трайчокостовска и реакционна литература“ остават 1 000 000 тома книги¹¹⁾. Само за 4 години се реализира значителен ръст – книжният фонд на 3447 читалищни библиотеки през 1949 г.¹²⁾ с 2 140 612 тома и раздадени за домашен прочит 1 982 963 тома се увеличава през 1953 г. на 3 200 000 тома с книги за домашен прочит 117 360 тома. През 1954 г. книжното богатство достига 3 600 000 тома, което е два пъти повече спрямо 1949 г. Ръстът е върхов през следващата 1955 г., когато библиотеките се обогатяват с 1 100 000 тома книги, като „от тях само в читалищата в селата 912 880 тома, което надхвърля повече от два пъти набавените книги през 1954 г... Библиотеките с повече от 3000 тома се увеличават три пъти и броят им надхвърля 600“ (Ganovski, 1956: 5). Тенденцията към перманентна и усилена пропаганда на „хубавата“ книга сред населението намира числен израз в увеличението в пъти брой на раздадените за прочит книги: през 1954 г. – 9 125 115 тома, и през 1955 г. – 11 053 004 (от които 5 119 957 тома в селата), спрямо тези през 1953 г., възлизащи на 6 500 000 тома¹³⁾ (Ganovski, 1956: 6).

Подобряването и разширяването на функциите на читалищните библиотеки има още едно **ново измерение** – откриване в селища със смесено население при вече изградени читалища на „отделни библиотеки и читални за турското население или пък отдели с литература на турски език. За обзавеждане на библиотеките и читалните в новооткритите читалища (книги, вестници, списания, маси, столове, шкафови и др.) съответните ОНСДТ¹⁴⁾ са гласували в бюджетите необходимите суми, а именно: ОНСДТ – Коларовград – 6000 лв.; Търговище – 6 200 лв.; Омуртаг – 4000 лв.; Нови пазар – 4000 лв.; Попово – 8400 лв.; Кърджали – по 1000 лв. на всяко читалище; Хасково – 12 800 лв.; Кубрат – по 800 лв. на читалище; Крумовград – 8600 лв.“. Нещо повече, Централният съвет на Съюза на народните читалища обезпечава всяка една от общо 81 читалищни библиотеки в селища¹⁵⁾ с **компактно турско население** с комплект от **18 книги на турски език**, което е в пряка връзка с разширяване на възможностите за самообразование и говорене на майчин език и е в духа на малцинствената партийна и държавна политика към началото на 50-те години на XX век¹⁶⁾.

Конкретното финансиране, строителство и обзавеждане са част от процеса на масово изграждане на читалищни сгради в страната, в който бюджет-

ното финансиране се съвместява с доброволните и безплатни трудовни, материали и парични средства на местното население. Равносметката показва, че за почти век (1856 – 1944) са построени 485 читалищни сгради, а само за 7 години (1944 – 1951) – 435 читалищни дома, от които само 4 са в градовете (Ganovski, 1953: 21). Осем от новопостроените читалища са **малцинствени**, както следва – пет **турски** (НЧ „Бирлик“ в с. Стоян Михайловски, Новопазарско; НЧ „Бирлик“ в Сливен; НЧ „Бирлик“ в гр. Нови пазар; НЧ „Гайретин“ в с. Рояк, Провадийско, и НЧ „Истикбал“ в гр. Провадия), две **еврейски** (НЧ „Емил Шекерджийски“ в София и НЧ „Шалом Алейхем“ в Бургас) и едно **циганско** (НЧ „9-и септември“ в София). Еврейските читалища са най-многочислени – с 2855 читалищни членове, следвани от турските – с общ брой членска маса 457 души, и циганското читалище – с 62-ма членове. Пропорционално на членската им маса е както количеството на книжния фонд, който за еврейските читалища възлиза на 13 647 тома и е над седем пъти по-голям от този на турските читалища (1918 тома) и над 35 пъти по-голям спрямо книжния фонд на циганската читалищна библиотека (383 тома), така и броят на раздадените книги за четене. Самообразованието в еврейските читалищни библиотеки е базирано върху 15 034 заети тома за домашен прочит срещу 945 тома в турските и 245 тома в циганската библиотека (таблица № 1).

Таблица № 1. Малцинствени читалища¹⁷⁾

Наименование на читалището	На кое малцинство	Град или село	Членове	Книги Тома	Брой на раздадените книги за прочит
1. Бирлик	турско	с.Стоян Михайловски, Новопазарско	70	125	125
2. Бирлик	турско	Сливен	84	196	286
3. Бирлик	турско	гр. Нови пазар	81	860	250
4. Гайретин	турско	с. Рояк, Провадийско	37	295	150
5. Истикбал	турско	гр. Провадия	185	442	134
6. Емил Шекерджийски	еврейско	София	2.685	12.352	13.184
7. Шалом Алейхем	еврейско	Бургас	170	1.295	1.850
8. 9 септември	циганско	София	62	383	245

Същевременно „освен тези чисто малцинствени читалища като клонове от български народни читалища има **турски читални** в Русе, Търговище и Шумен, за които не можем да дадем сведения, тъй като членската маса и книжното им богатство са общи“¹⁸⁾. И това е съвсем естествено, доколкото общите народни

читалища се ръководят от единен устав, а членуването в тях е еднакво достъпно за българските граждани независимо от тяхната етническа принадлежност.

Обобщение. През етапа на преход от автономно към идеологизирано читалищно образование (1944 – 1956) народното самообразование в библиотеките и читалните бележи **тенденция** към динамично развитие, едно от проявленията на която е количественият растеж на книжното имущество на читалищните библиотеки и прогресивното нарастване на броя на раздадените книги за домашно четене. За десет години книжният фонд се увеличава повече от три пъти и половина, като книжното богатство постепенно достига равнище на по-равномерно разпределение между селските и градските читалищни библиотеки. Комплектуването на книжния фонд от съотношение 100 – 200 тома в селските библиотеки при средно хиляда книги на читалище през 1945 г. се доближава през 1956 г. до целта – най-малко пет хиляди тома на читалищна библиотека, осигуряващи минимална възможност за самообразование на местното население. Възможността за самообразование в читалищните библиотеки се разширява чрез допълнително откритите **библиотеки и читални за турското население** или пък **отдели с литература на турски език**.

Читалищната лекционна просвета при етническите малцинства

Потребността от ново извънучилищно образование и възпитание, базирано върху ценностите на марксистко-ленинската идеология и социалистическа култура, се удовлетворява от читалищната организация и посредством **лекционната дейност**. Нейното осъществяване се благоприятства от близо вековната традиция и историческата роля на читалището за културното издигане на българския народ, изразени в „обучението на възрастни, наричани някога *безкнижни (неграмотни)*“, в „сказките, беседите и народните университети“, в „сериата от лекции по една или друга наука“, „зародили тъй наречените народни университети“ (Samodumov, 1948: 115, 113 – 114). В продължение на близо столетие, предхождащо изследвания период, лекционната просвета се утвърждава като една от трите¹⁹⁾ най-подходящи за българските условия читалищна културно-просветна дейност.

Непосредствено след 09.09.1944 г. първите два конгреса на ВЧС се произнасят по **съдържанието, формите и субекта** на читалищната **лекционна дейност**. Новото **идейно съдържание** произтича от определената в резолюцията на XXI върховен конгрес на ВЧС (24 – 26.06.1945) роля на народните читалища „да станат културно-просветни органи на отечественофронтовската власт“⁽²⁰⁾. В това отношение може да се отвори общото и различното на народните читалища спрямо другите масови организации – Общия работнически професионален съюз, Общия земеделски професионален съюз²¹⁾, Димитровския съюз на народната младеж, Българския народен женски съюз. Ако изброените структури имат немалък дял в „разпространение-

то на просветата и издигането на културното ниво“ на трудещите се, то те „не могат да обхванат огромната, широката народна маса и да проведат оная системна политическа научна масова просвета в областта на индустрията, земеделието, хигиената, бита и пр., които са необходими в ежедневната работа и борба на тия трудещи се“ (Ganovski, 1949 – 1950: 3). Общата цел на лекционната просвета, осъществявана от тези организации – „изграждането на ново социалистическо съзнание у широките трудещи се маси“, се носи от различното (Ganovski, 1949 – 1950: 3). Единствено читалищната лекционна дейност притежава толкова масов обхват на потребителите по различни критерии (работници, селяни, трудова интелигенция; мъже и жени; деца, девойки и юноши, младежи; трудещи се и пенсионери; българи и **етнически малцинства**) и именно техният количествен брой и стратификационна структура детерминират непознатото за другите организации тематично многообразие и плановост на лекциите и лекционните цикли.

Тенденцията към укрепване и развитие на публичните лекции се разгръща не само в количествен, но и в структурен план. Сказките се четат по предварителен тематичен план и са из областта на шест специалности – секции, оформили се при Националната лекторска група, като някои от тези специалности се сливат при околийските лекторски групи:

- „а) марксизмо-ленинизмът и исторически въпроси;
- б) международна и вътрешна политика;
- в) икономически въпроси;
- г) философски въпроси;
- д) естествено-научни въпроси;
- е) култура и изкуство“⁽²²⁾.

Така например разпределението на изнесените от Националната лекторска група (НЛГ) лекции по тематични направления през 1951 – 1952 г. е представено в таблица № 2⁽²³⁾.

Таблица № 2

Тематика	1951 г.	1952 г.
1. Подпомагане патриотичното възпитание на нашия народ и запознаването му с основите на марксизма-ленинизма.	1.014	1.299
2. Популяризиране и подпомагане изпълнението на народостопанския план.	1.226	855
3. Борбата за мир и разобличаване подпалвачите на нова война.	1.180	1.157
4. Разобличаване на Титовата клика.	344	208
Общо:	3.764	3.574

Лекционната просвета с основание е наричана **лекционна пропаганда**, призвана да разпространява масово и публично марксистко-ленинските идеи

сред различните слоеве на населението и етническите малцинства. Неслучайно **първата секция е историко-материалистическа**, а в квалификационната характеристика на лектора с първостепенно значение са неговите „**правилни марксистко-ленински възгледи**“, следвани от владенето на „популярен език“, „популярен за масите език, да го чувстват като свой, да се вълнуват от неговите мисли, да го помнят дълго“.

Масовото лекционно пропагандиране на идеологията на комунистическата партия обхваща и **етническите малцинства**. За целта Националната лекторска група при ЦС на СНЧ изработва **специален план за лекционната просвета** в селища с **компактно турско население**, а **околийските лекторски групи (ОЛГ)** в околиците с **компактно турско население**, съгласно разпоредбите на Инструкция № 1767 на ЦС на СНЧ, включват в състава си „лектори, говорещи турски език и лектори турци“. Така например „към ОЛГ Разград има 22 лектори, говорещи турски език, към ОЛГ Русе – 8 лектори, Бяла – 21, Дулово – 7, Исперих – 9, Кубрат – 8, Тутракан – 5, Силистра – 3, Провадия – 4, Хасково – 6, Търговище – 23 (8 турци и 14 говорещи турски). В ОЛГ Нови пазар, Преслав, Крумовград също има **лектори турци и говорещи турски език**“²⁴⁾. В духа на Постановлението на Министерски съвет за подобряване работата сред турското население в Коларовградски, Хасковски и Русенски окръг и Постановлението на Министерския съвет за преобразяването на Добруджа (1953) допълнително се организират от ЦС на СНЧ специални **предавания по радиоуредбите** и изпращат подходящи **филми за турското население**. Чувствителен подем в лекционната просвета „сред турското население и в околиците: Кърджалийска, Момчилградска, Коларовградска, Исперихска и др.“ настъпва в края на 1955 г., когато Националната лекторска група „разнообразява тематиката на изнасяните **лекции на турски език**“ (Ganovski, 1956: 2 – 9).

До сказките, като форма на лекционна дейност, се нареждат **курсовете**, многообразни в своята тематична насоченост и предназначение – **марксистко-ленински курсове с читалищни организатори**²⁵⁾, **курсове по библиотечно дело**, **курсове по художествена самодейност**, **народни курсове за извънучилищно изучаване на руски език** и др.²⁶⁾. Само през 1953 г. курсове по библиотечно дело и художествена самодейност завършват 1600 самодейци, от които 990 от народните читалища, т.е. над 50 % от завършилите курсовете са читалищни дейатели²⁷⁾. Нарастването на курсистите за ръководители на читалищни самодейни колективи през следващата 1954 г. на 740 души, от които 209 курсисти по театрална, 231 по музикална и 300 по танцова самодейност, отчита включването на **93 ръководители на турски колективи**, които съставляват **12,6 %** от всички курсисти и се подготвят в **четирите курса в Хасковски и Русенски окръг**²⁸⁾.

Художествената самодейност и етническите малцинства

Художествената самодейност на народните читалища е дефинирана в документите на висшите форуми на Читалищния съюз като една от формите²⁹⁾ на читалищна културно-просветна дейност, целеполагаща хармоничното и всестраниното развитие на личността в духа на социалистическата култура. Приемствеността на формата в нейното вътрешно многообразие и изпълването ѝ с ново съдържание се обосновават на почти всички читалищни конгреси. Значимостта на художествената самодейност, като традиционна форма на културна просвета, се изтъква от XXII редовен конгрес на Върховния читалищен съюз (София, 10 – 12.11.1946) с реторичния въпрос дали „читалищната любителско-театрална трупа е остаряла... да представя вълнуващи и затрогващи до сълзи пиеси?“³⁰⁾. А изискванията към новото ѝ съдържание се поставят още от XXI върховен конгрес на Върховния читалищен съюз (София, 24 – 26.06.1945) с въпроса за необходимостта от специална селекция на театралните постановки и от изготвяне на „списък на ония пиеси, които са подходящи за селската сцена и са с художествена стойност“³¹⁾. Нещо повече, XXV редовен конгрес на СНЧ (27 – 28.12.1954) утвърждава практиката идейно-художественият репертоар на всеки колектив да се съгласува с околийските читалищни съвети и отдел „Култура“ на народните съвети на депутатите на трудещите се³²⁾. В тази връзка се иницира от окръжните и околийските читалищни съвети обучение на самите читалищни самодейни колективи, като учебно-възпитателната работа в тях през 1953 г. се осъществява в 634 състава³³⁾.

Новият момент в организацията на художествената самодейност е свързан с перманентното включване на **етническите малцинства** в нея по веригата: *формирание на художествените самодейни колективи – обучение на ръководители на тези колективи – публични изяви на регионални и общонародни прегледи и фестивали*. В тази връзка, през 1953 г. се създават **104 колектива при етническите малцинства**:

– 16 **българо-мохамедански художествени колективи** в трите околии: Коларовградска – 3, Гоцеделчевска – 2, и Девинска – 11 колектива;

– 88 **турски художествени колективи** в 14 околии: Дуловска околия – 3, Исперихска – 4, Коларовградска – 13, Тутраканска – 3, Хасковска – 1, Поповска – 7, Кубратска – 11, Търговищка – 11, Новопазарска – 9, Разградска – 7, Крумовградска – 6, Кърджалийска – 3, Момчилградска – 6, и Ивайловградска – 5 колектива³⁴⁾.

За тяхното ръководство през същата година са подготвени ръководители на самодейни колективи в 39-те курса, 13 от които са за ръководители по театрално изкуство, 13 – по музикално изкуство, 12 – по танцова самодейност, и 1 – за ръководители на турските танцови колективи. Само за една година броят на **ръководителите на турски читалищни колективи** рязко се увеличава на 93. От всички участници – 643 курсисти, 173 са в театрал-

ната самодейност, 267 – в танцовата самодейност, от които 18 са от турски колективи, и 202 – в музикалната самодейност, като от тях 3 са от турски колективи³⁵). Относителният дял на **курсистите от турските колективи** – 21, възлиза на 3,3 % от всички курсисти, разпределен в отделните видове самодейност, както следва: най-висок е дялът в танцовата самодейност – 6,7 %, следван от музикалната самодейност – 1,5 %, и театралната самодейност – 0 %. Този дял нараства пропорционално на броя на завършилите през 1954 г. за ръководители на читалищни самодейни колективи – 740 души, от които 93-ма са ръководители на **турски читалищни колективи**, съставляващи 12,6 %, т.е. увеличението е с 9,3 % за една година.

Изградените **малцинствени художественосамодейни колективи** и обучените им ръководители, макар и с неголям първоначален обхват, поставят начало на **традиция** в развитието на читалищната художествена самодейност, допълнително благоприятствана от „проведената разяснителна работа в селата с **турско население** в Омуртагска, Поповска, Търговищка, Преславска, Коларовградска, Хасковска, Кърджалийска, Момчилградска, Крумовградска и Златоградска околия“, където се откриват първите 68 читалища³⁶). В цялостната си дейност през изследвания период Читалищният съюз акцентира върху **интегрирането на етническите малцинства в художествената самодейност**.

Заклучение

Новооткритите 68 народни читалища в селата с турско население, уредените в селищата със смесено население библиотеки и читални за турското население към вече функциониращите читалища и снабдяването им с литература на турски език, осигурените комплекти от книги на турски език в 81 читалища в селища с компактно турско население, включените в състава на околийските лекторски групи лектори, говорещи турски език, и лектори турци, провеждането по изработен от Националната лекторска група специален план за лекционната просвета в селища с компактно турско население, проведените акции по ограмотяване на турското население чрез издирване на неграмотните и осигуряване помещения за курсове, създаването на еврейски, турски и цигански малцинствени читалища като клонове от български народни читалища, изградените българомохамедански и турски читалищни художествени колективи, учредените специални предавания по радиоуредбите и изпратени филми за турското население от ЦС на СНЧ, са многообразни читалищни образователни дейности, съществен фактор за ускореното издигане на културно-образователното равнище на българските граждани от етническите малцинства. Същевременно това е мощен поток на масово и перманентно извънучилищно неформално образование на малцинствата, историческа форма на приобщаващо образование, съставляваща ценен опит, чиито съвременни рефлексии фокусират в съвременната обра-

зователна политика, насочена към десегрегация на малцинствата и тяхното интегриране в целокупния обществен живот.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Според последното преброяване през 2011 г. броят на неграмотните в България възлиза на 112 778 души, като най-висок е относителният дял на ромите – 11,8 %, докато при самоопределилите се като турци – 4,7 %, а като българи – 0,5 %, при население 7 364 570 души (19).
2. В Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020) „с понятието грамотност се означава езиковата грамотност на официалния език, в основата на която е предимно грамотността за четене (свързана с уменията за четене и писане), но е неизменно свързана и с останалите умения – за слушане и за говорене. В различни публикации, посветени на грамотността, се срещат и понятията начална грамотност, оgramотяване, вторична грамотност, а напоследък все по-често се говори за базова грамотност, функционална грамотност и за комплексна грамотност“.
3. Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020), приета от МС с Протоколно решение № 44.5 от 22.10.2014 г., с. 36 <https://www.mon.bg/?go=page&pageId=74&subpageId=143>.
4. Представената публикация е по проект на тема „Читалищното образование в България в извори 1944 – 1989“, финансиран от държавния бюджет на СУ „Св. Климент Охридски“ за научни изследвания през 2017 г. (The following publication is on a project about: “Library Education in Bulgaria: sources 1944 – 1989”, funded by the state budget of the University of Sofia “St. Kliment Ohridski” regarding scientific research in 2017).
5. Според преброяването на населението през 1946 г. най-многочислена е турската етническа общност, която възлиза на 8,62 % от цялото население, следвана от ромската – 2,42%, еврейската – 0,63%, арменската – 0,31%, и т. н. (Статистически годишник на Народна република България 1943 – 1946, С., 1947).
6. Всички граждани на Народна република България, които са равни пред закона и нямат никакви привилегии, основани на народност, произход, вяра и имотно състояние, могат да се възползват от развиваните от държавата наука и изкуство, изследователски институти, книгоиздателства, библиотеки, театри, музеи, народни читалища, художествени галерии, киностудии, кина (16, чл. чл. 71 и 80). На свой ред, чл. 11а от Наредбата-закон за народните читалища от 1945 година целеполага пред тях „да работят за образование и обществено възпитание на народа в демократичен дух“, а чл. 4 на Устава на ВЧС от 1945 г. определя правото на всяко лице, навършило 18 години, да членува в читалището (Наредба-закон за народните читалища. – ДВ, 142, 01.01.1954, попр. ДВ, 152, 04.07.1945., чл. 11а; 28, чл. 4).

7. „През 50-те г. на XX век във връзка с идеята за ликвидиране на неграмотността сред възрастното население на света започва да се говори за функционална грамотност. Според определението на ЮНЕСКО „функционално грамотен е този, който може да участва в дейности, в които грамотността е условие за ефективно функциониране на неговата група и общност и която му дава възможност да ползва четенето, писането и смятането за своето усъвършенстване и за развитието на общността“ (Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020), приета от МС с Протоколно решение № 44.5 от 22.10.2014 г. <https://www.mon.bg/?go=page&pageId=74&subpageId=143>, с. 4).
8. ХХІ върховен конгрес на Върховния читалищен съюз, 2. Заседание, София, неделя, 24 юний 1945 год. – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 1, л. 87.
9. Доклад от Иван Лазаров, началник на отдел „Ограмотяване“ при Министерството, относно: Състояние и задачи на работата по ограмотяването след 2-месечното приложение на 53-то постановление на Министерския съвет. – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а.е. 42, л. 69.
10. Информация за проведената дейност от ЦС на СНЧ, Окръжни и околийски читалищни съвети и народни читалища по постановленията на Министерския съвет за подобряване работата сред турското население в Коларовградски, Хасковски и Русенски окръг и Постановлението на Министерския съвет и ЦК на БКП за преобразяването на Добруджа (1953) – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 220.
11. Информация от отдел „Културно-масов“ при ЦС на СНЧ относно проведените курсове за библиотекари и ръководители на самодейни художествени колективи (1953). – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 35, л. 113.
12. Само през 1949 г. са обзаведени по десетичната система 500 читалищни библиотеки (Дейността на народните читалища в светлината на решенията на Третата национална конференция на БКП. – Читалище, 15, 1949 – 1950, с. 7).
13. Стенографски протокол от заседанието на Централния съвет на Съюза на народните читалища в България (1954). – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 15, л. 13.
14. ОНСДТ е абривиатура за обозначаване на Околийските народни съвети на депутатите на трудещите се (1951 – 1959).
15. Това са селищата Гложево, Задруга, Кубратско; Опака – Поповско; Гняздево-Жинзифово, В. Поляна, Черноочене, Широко поле – Кържалийско; Бенковски – Златоградско; Стара Караджа, Правда, Руйно – Дуловско; Ясенково, Изгрев, Венец, Браничево, Студеница – Коларовградско, и др. (Информация за проведената дейност от ЦС на СНЧ, Окръжни и околийски читалищни съвети и народни читалища по постановленията на Министерския съвет за подобряване работата сред турското население в Коларовградския, Хасковския и Русенския окръзи и Постановлението на Министерския съвет и ЦК на БКП за преобразяването на Добруджа (1953) – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 220).

16. Информация за проведената дейност от ЦС на СНЧ, Окръжни и околийски читалищни съвети и народни читалища по постановленията на Министерския съвет за подобряване работата сред турското население в Коларовградския, Хасковския и Русенския окръзи и Постановлението на Министерския съвет и ЦК на БКП за преобразяването на Добруджа (1953) – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 218 и л. 220.
17. Писмо № К-23/10 януари 1950 г. на Н. Кондарев до Националния съвет на Отечествения фронт – ЦДА, оп. 1, а. е. 568, л. 29.
18. Писмо № К-23/10 януари 1950 г. на Н. Кондарев до Националния съвет на Отечествения фронт – ЦДА, оп. 1, а. е. 568, л. 29.
19. Читалищно библиотечно дело, лекционна просвета и художествена самодейност.
20. ХХІ върховен конгрес на Върховния читалищен съюз, 2. Заседание, София, неделя, 24 юний 1945 год. – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 1, л. 64.
21. Общият земеделски професионален съюз е създаден през декември 1944 г. с цел подобряване на социално-икономическото положение на трудещите се селяни и разясняване кредото на Отечествения фронт, в чийто състав се включва през 1950 г.
22. Кондарев, Н. Публичната лекционна пропаганда – основна дейност на народните читалища. – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 526.
23. Информация от отдел „Културно-масов“ при ЦС на СНЧ относно проведените курсове за библиотекари и ръководители на самодейни художествени колективи (1953). – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 35, л. 6 – 7, 24, 113 – 114, 116 – 119, 149, 230, 235.
24. ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 220
25. През учебната 1949 – 1950 г. се провежда задочен курс по марксистко-ленинска просвета за читалищни организатори, „като на курсистите бяха изпратени своевременно 12 теми, разработени в тезиси“ (До Централния комитет на Българската комунистическа партия. – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 534, л. 497).
26. ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 534, л. 497; ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 35, л. 6 – 7, 24, 113 – 114, 116 – 119, 149, 230, 235.
27. ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 35, л. 6 – 7, 24, 113 – 114, 116 – 119, 149, 230, 235.
28. За подготовката на кадри и учебно-възпитателната работа в колективите. – ЦДА, оп. 1, а. е. 40, л. 27 – 28
29. „Осъществяването на културно-просветния план извънредно се улеснява от читалищните форми за работа – народен читалищен университет, читалищен хор, любителско-театрална труппа, читалищни излети, читалищни трудови дни, събеседвания и т.н.“ (ХХІІ редовен конгрес на Върховния читалищен съюз (София, 10 – 12.11.1946). – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 3, л. 48).

30. Пак там.
31. ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 1, л. 89.
32. Резолюция на XXV редовен конгрес на Съюза на народните читалища (27 и 28 декември 1954 г.) – ЦДА, ф. 148, оп. 3, а. е. 2, л. 3 – 6.
33. За подготовката на кадри и учебно-възпитателната работа в колективите. – ЦДА, оп. 1, а. е. 40, л. 27, 28.
34. ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 220.
35. Информация от отдел „Културно-масов“ при ЦС на СНЧ относно проведените курсове за библиотекари и ръководители на самодейни художествени колективи (1953). – ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 35, л. 6 – 7, л. 113, л. 114 – 119.
36. ЦДА, ф. 148, оп. 1, а. е. 49, л. 218, л. 220.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Ganovski, S. (1953). Doklad za rabotata na Sayuza na narodnite chitalishta v svetlinata na rechta na dr. Valko Chervenkov pred Stalinskata okrazhna partiyna organizatsia. Iznesen ot akad. Sava Ganovski – predsedatel na SNCh, na zasedaniето na Tsentralnia savet na Sayuza na narodnite chitalishta, sastoyalo se na 22.XII.1952 – *Chitalishte*, 1, s. 10 – 26 [Гановски, С. (1953). Доклад за работата на Съюза на народните читалища в светлината на речта на др. Вълко Червенков пред Сталинската окръжна партийна организация. Изнесен от acad. Сава Гановски – председател на СНЧ, на заседанието на Централния съвет на Съюза на народните читалища, състояло се на 22.XII.1952 год. – *Читалище*, 1, с. 10 – 26].
- Ganovski, S. (1956). Za novi uspehi na kulturno-prosvetnata rabota, za raztsvet na chitalishtното дело. Doklad, iznesen ot akad. Sava Ganovski, predsedatel na Tsentralnia savet na Sayuza na narodnite chitalishta, pred IV natsionalna chitalishtna konferentsia. – *Chitalishte*, 3, 2 – 9 [Гановски, С. (1956). За нови успехи на културно-просветната работа, за разцвет на читалищното дело. Доклад, изнесен от acad. Сава Гановски, председател на Централния съвет на Съюза на народните читалища, пред IV национална читалищна конференция. – *Читалище*, 3, с. 2 – 9].
- Ganovski, S. (1949 – 1950). Myastoto na narodnite chitalishta v izgrazhdaneto na sotsializma. – *Chitalishte*, 12, 3 – 5 [Гановски, С. (1949 – 1950). Мястото на народните читалища в изграждането на социализма. – *Читалище*, 12, с. 3 – 5].

LIBRARY EDUCATION OF ETHNICAL MINORITIES IN BULGARIA 1944 – 1956

Abstract. The research is historical and pedagogical of its kind; it seeks sources and aims to differentiate major trends in the development of the library education of the ethnical minorities in Bulgaria over the period 1944 – 1956. It is a first attempt for researching the contents and the forms of library education of ethnical minorities within a certain period of history. It is completely based on historical sources and enactments. The extracted positive practices and approaches are valuable experience of the contemporary education policy on integration and desegregation of ethnical minorities in one of the types of the extra-school, informal education – the library education which is inseparably involved in the Bulgarian education tradition with its 160-year history.

✉ **Assoc. Prof. Penka Tzoneva, DSc.**

Faculty of Pedagogy
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: penkazonewa@abv.bg